

Німецька народна рада, яка отримала повноваження з підготовки проекту Конституції східнонімецької держави. Такий проект був підготовлений представниками СЄПН і прийнятий на засіданні Німецької народної ради 19 березня 1949 р. Третій ННК, що відбувся 29-30 травня 1949 р., затвердив Конституцію Німецької Демократичної Республіки і **проголосив** провідною політичною силою міжпартійний Національний фронт Демократичної Німеччини. 7 жовтня 1949 р., коли була утворена тимчасова **Народна** палата, став офіційним днем утворення НДР. Розкол Німеччини завершився. Навіть остання, Паризька сесія Ради міністрів закордонних справ, що працювала в травні-червні 1949 р., не запобігла цьому процесу. Натомість німецьке питання надовго перетворилося в одну з найбільш складних міжнародних проблем повоєнної історії.

Політичний та ідеологічний поділ Європи став причиною розколу її найбільшої країни - Німеччини. Рішення Потсдамської конференції щодо збереження єдиної німецької держави не були реалізовані. Спроба СРСР шляхом блокади Західного Берліна примусити Захід погодитися із приєднанням цієї частини німецької столиці до радянської зони окупації закінчилася безрезультатно. Берлінська криза 1948-1949 рр. уперше поставила колишніх союзників на межу «гарячої» війни й призвела до поділу Німеччини на дві частини. Західна (ФРН) і Східна (НДР) Німеччина розташувалися по різні сторони барикад «холодної війни».

Минуло понад 60 років. Епоха холодної війни пішла в минуле. Аеропорт Темпельхоф, колишній годувальник Західного Берліна, став збитковим і непотрібним єдиний Німеччині. У жовтні 2009 р. його було закрито. Можливо, це історичне місце перетворять на парк. На майдані перед аеропортом височіє монумент - бетонна дуга з трьома променями, які символізують три повітряні коридори. «Вони віддали своє життя за свободу Берліна» - викарбовано напис на пам'ятнику 70 американських і британських льотчиків, які загинули під час доставки вантажів у заблоковане місто, стали першими жертвами холодної війни.

Використані джерела та література:

1. Зарицкий Б.Е. Людвиг Эрхард: секреты «экономического чуда» / Б.Е. Зарицкий. - М.: Изд-во БЕК, 1997.-298 с.
2. Наринский М.М. Берлинский кризис 1948 - 1949 гг. / М.М. Наринский // Новая и новейшая история. - М. - 1995. - № 3.
3. СССР и германский вопрос, 1941 - 1949: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. - Т.3. - М. - 2003.
4. Советско-американские отношения. 1945 - 1948: Документы. - М. - 2004.
5. 1948 год в германской истории. Материалы конференции российских и немецких историков 19 - 20 июня 2008 г. / Москва. - М. - РОССПЭН. - 2009.
6. Филитов А.М. Германский вопрос: от раскола к объединению: новое прочтение / А.М. Филитов. - М.: Междунар. отношения, 1993. - 240 с.
7. Akten zur Vorgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945-1949. Bd.4. - Meunchen-Wien, 1983.
8. Die franzeosische Deutschlandpolitik zwischen 1945 und 1949. Teubingtn. - 1987.
9. Eschenburg Th. Jahre der Besatzung 1945-1949. / Th. Eschenburg. - Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1983 - 627 с.
10. Schwarz H.-P. Vom Reich zur Bundesrepublik / H.-P. Schwarz. - Stuttgart, 1983.

удк 327 (73+430)

Лакішук Д. М.

НІМЕЦЬКЕ ПИТАННЯ НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННІ РОКИ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США

Стаття присвячена німецькому питанню, що постало перед союзниками під час Другої світової війни та у повоєнні роки. Досліджується еволюція американської політики стосовно Західної Німеччини. Проаналізовано внутрішні та зовнішні чинники, що обумовили трансформацію політики США щодо ФРН. Доведено, що американська політика стосовно Німеччини була осердям її більш широкої європейської політики. США віддавали перевагу сильній і єдиній Західній Європі за американської гегемонії, намагаючись не допустити поширення радянського впливу.

Ключові слова: США, СРСР, ФРН, Берлінська криза, холодна війна, розрядка.

*Лакишук Д.М. **Немецкий вопрос в конце Второй мировой войны и в послевоенные годы во внешней политике США.***

Статья посвящена германскому вопросу, который предстал перед союзниками во время Второй мировой войны и в послевоенные годы. Исследуется эволюция американской политики в отношении Западной Германии. Проанализированы внутренние и внешние факторы, обусловившие трансформацию политики США по отношению к ФРГ. Доказано, что американская политика в отношении Германии была средоточием ее более широкой европейской политики. США предпочитали сильную и единую Западную Европу под американской гегемонией, пытаясь не допустить распространения советского влияния.

Ключевые слова: США, СССР, ФРГ, Берлинский кризис, холодная война, разрядка.

*Lakishyk D. **German question at the end of World War II and the postwar years in U.S. foreign policy.***

Article is devoted to the German question, which appeared before the Allies during World War II and the postwar years. Investigated the evolution of U.S. policy toward West Germany. Analyzed the internal and external factors that led to the transformation of U.S. policy toward Germany. It is proved that American policy toward Germany was the core of a wider European policy. U.S. favored a strong and united Western Europe under American hegemony, trying to prevent the spread of Soviet influence.

Keywords: USA, USSR, Germany, the Berlin Crisis, the Cold War, detente.

Перемоги на східному фронті Червоної армії 1943 року, відкриття Другого фронту в Європі Сполученими Штатами Америки та Великою Британією у червні 1944 року, а також капітуляція колишніх союзників Німеччини і приєднання їх до антигітлерівської коаліції, означали зміни у військово-стратегічному співвідношенні на користь союзників і початок корінного перелому в Другій світовій війні.

Під час війни три провідні держави - СРСР, США і Велика Британія, які воювали проти Німеччини - почали опікуватися її постнацистським майбутнім. Питання Німеччини складалося з трьох взаємопов'язаних проблем: окупації, Репарацій і поділу Німеччини. Вперше подальша доля Німеччини обговорювалася лідерами трьох країн під час конференції в Тегерані (листопад 1943 р.). Американський президент Ф. Рузвельт, в порядку робочої гіпотези, прихильно поставився до поділу Німеччини. Він висунув пропозицію утворити в Німеччині п'ять автономних держав: Прусію; Ганновер та північно-західні райони Німеччини; Саксонію і район Лейпцига; Гессенську провінцію Дармштадт, Кассель і райони розташовані на південь від Рейну, а також старі міста Вестфалії; Баварію, Баден, Вюртемберг [14, с. 94].

Однак, перспектива майбутньої гегемонії Радянського Союзу в Східній Європі, що все більше турбувала американських політичних діячів, сприяла налагодженню

більш тісних відносин з німцями. Але серед американського зовнішньополітичного істеблїшменту залишались прихильники «карального миру». Так, міністр фінансів США Генрі Моргентау розглядав Німеччину як агресивну за своєю природою державу і вважав, що Версаль нічого не зробив у подоланні німецької загрози. Г. Моргентау закликав до знищення важкої промисловості Німеччини, затоплення вугільних шахт і перетворення її на сільськогосподарську країну. «Якщо Рур, - доводив він, - буде позбавлений свого машинного устаткування, шахти затоплені, підірвані і зруйновані - це зробить німців неспроможними розв'язувати майбутні війни» [19, р. 581].

На Ялтинській конференції у лютому 1945 р. до великої трійки була залучена Франція, як четверта контрольна держава, з наданням їй власної окупаційної зони. Керівники трьох країн погодилися ліквідувати самостійне державне існування Німеччини, але відмовилися від розчленування території рейху [14, с. 186-187].

Американці та англійці також виступили за збереження життєздатної Німеччини за умов жорсткого окупаційного режиму. Проте це було викликано не жадобою до репарацій, а тим, що приблизно з осені 1944 р. Ф. Рузвельт у рамках глобальної системи рівноваги прагнув до стабільної Центральної Європи. Для цього плану економічна стабільність Німеччини мала істотне значення, тобто «план Моргентау» остаточно відкидався [22, р. 111-133].

Після звільнення країн Центральної і Східної Європи Й. Сталін почав провадити масовану «советизацію» цього регіону, з подальшим перетворенням його на буферну зону. Наслідками такої політики Радянського Союзу стало загострення суперечностей між союзниками на Потсдамській конференції (липень-серпень 1945 р.). Замість гармонійного європейського миру Потсдам зафіксував нову розмежувальну лінію між майбутніми противниками. «Здавалося, що конференція у Потсдамі мала намір зберегти Німеччину об'єднаною, але фактично заклала основу для її поділу... У Потсдамі уявна єдність серед великої трійки була знищена так званим принципом відповідальності, що був включений за американським наполяганням» [39, р. 22, 23].

Політична нестабільність, економічний хаос, навіть масовий голод в Німеччині вимагали від уряду США вжити дієвих заходів, щоб запобігти можливій катастрофі. Американські урядовці визнали, що їх національні інтереси потребують економічного відродження Німеччини в європейському контексті. Проблема полягала в тому, що Союзницька контрольна рада «не управляла» Німеччиною і не дозволяла країні управляти собою самостійно. Саме тому США добивалися «максимально можливого» економічного об'єднання, що дозволить Німеччині досягнути самостійного економічного відродження. Так, державний секретар США Джеймс Бірнс, в своїй промові у Цтутгарті у вересні 1946 р. сповістив про зміни в американській політиці: «Якщо повне об'єднання не може бути досягнуто, ми повинні зробити все, що від нас залежить, щоб забезпечити максимум можливого об'єднання... американський уряд вважає, що німецькому народу в усій Німеччині, за належного контролю, потрібно надати певну відповідальність за ведення своїх власних справ» [17, р. 94-96].

Таким чином, неможливість досягнути політичного об'єднання чотирьох окупаційних зон примушувала до економічного об'єднання - створення Бізонії (з серпня 1948 р. - Тризонія) як єдиного західного економічного регіону. Економічна єдність вважалася необхідною не тільки для того, щоб зробити Німеччину

самостійною, але й допомогти відродженню Європи, що вимагає повноцінної німецької економіки. Поки Німеччина залишалась розділеною на зони окупації без єдиної господарської політики, економічне відродження інших західноєвропейських держав знаходилося під питанням. Тільки інтеграція німецьких ресурсів до європейської економіки могла відвернути загрозу економічної кризи в Західній Європі.

Вкрай тяжке становище повоєнної Європі вимагало від уряду США фінансової допомоги в її економічному відродженні. Важливе значення у цьому сенсі мав «план Маршалла». 5 червня 1947 р. державний секретар США Джордж Маршалл запропонував у своїй Гарвардській промові американську допомогу для тих європейських країн, які готові координувати свої зусилля для економічного відродження. Колишній політичний діяч Пол Нітце у своїх мемуарах стверджував: «Це була його (Маршалла. - Д.Л.) ідея, що наші ініціативи не будуть спрямовані проти будь-якої країни. Радше вони будуть відкриті для всіх країн Європи, Сходу і Заходу однаково, і спрямовані на усунення основних проблем - голоду, бідності і хвороб... Нашою метою було відродити Європу економічно і духовно, зробити її знову процвітаючою» [31, р. 53].

Реакція СРСР та всіх комуністичних партій Східної Європи на план Маршалла, від якого вони добровільно відмовилися, була вкрай негативною і різкою. План Маршалла в їхньому тлумаченні являв собою вияв американського імперіалізму, націленого на встановлення економічного та політичного диктату в Європі [3, ч. 2, с. 438].

Після провалу «конференції останнього шансу», що відбувалася в Лондоні у листопаді - грудні 1947 р. за участю чотирьох міністрів закордонних справ, та невдачі у створенні спільної економічної зони, стало зрозумілим, що в найближчому майбутньому жодні угоди з СРСР будуть неможливі. В січні 1948 р. було вирішено питання про скликання конференції трьох західних Держав для розгляду німецького питання (створення західнонімецького уряду). Конференція відкрилася у Лондоні 23 лютого, незважаючи на протести з боку Радянського Союзу [8, с. 7].

Однак, після переговорів у Лондоні радянський уряд здійснив низку заходів, спрямованих проти політики західних держав, що фактично означало відмову спільно вирішувати німецьку проблему. Й. Сталін використав впровадження німецької марки на Заході, під час грошової реформи 20 червня 1948 р., як привід для блокади Західного Берліну з метою приєднання його до радянської окупаційної зони. В ніч з 23 на 24 червня 1948 р. будь-яке сухопутне сполучення між західними зонами і Західним Берліном було заблоковане і тривало протягом майже цілого року. В заяві ТАРС про становище в Берліні дії СРСР пояснювалися таким чином: «Ця обставина (проведення грошової реформи. - Д.Л.) змусила радянське командування в Німеччині провести заходи щодо обмеження транспортного сполучення між Берліном і західними зонами окупації Німеччини, щоб захистити інтереси німецького населення і економіку радянської зони від її дезорганізації» [13, ч. 2, с. 50].

Урядові особи Сполучених Штатів вважали, що рішення прийняти «правила гри», нав'язані СРСР, буде мати негативні наслідки не тільки для мешканців міста, але й поставить під сумнів американський намір залишатися в Європі. «Якщо ми бажаємо вберегти Європу від комунізму, ми не повинні поступатися ні на йоту, - підкреслював

військовий начальник американської зони Л. Клей. - Я переконаний, що майбутнє демократії вимагає від нас залишатися тут, поки нас не витіснять» [Цит. за: 30, р. 65].

Американці вирішили організувати «повітряний міст», що в технічному плані мав повний успіх і зумів повністю забезпечити постачання Західної Берліну. Героїчна поведінка берлінців за цих обставин змінила в очах американців уявлення про німців, чия рішучість опору радянським діям викликала загальне захоплення.

Під час Берлінської кризи урядові особи США висунули пропозицію вирішення німецького питання. Влітку 1948 р. державний департамент планування політики на чолі з директором Джорджем Кеннаном запропонував зробити останню спробу, щоб досягти об'єднання Німеччини. Дж. Кеннан, який очолював підкомісію Ради національної безпеки, відповідальну за розгляд майбутніх відносин Німеччини з її європейськими сусідами, запропонував, щоб «чотири держави відмовилися від контролю над Німеччиною, поступово вивели війська з усієї країни і провели загальнонімецькі вибори. Обмежений гарнізон чотирьох держав залишиться там (в Німеччині. - Д.Л.) тільки для гарантування демілітаризації Німеччини» [27, р. 258].

Проте, серед американських урядових осіб були противники ідеї Дж. Кеннана. Вони наголошували, що буде надзвичайно небезпечно погодитися на об'єднання Німеччини за програмою Дж. Кеннана, поки Західна Європа не стане сильнішою в економічному і військовому відношеннях. Однак, значна частина представників зовнішньополітичного істеблішменту, а також держсекретар Дж. Маршалл, були зацікавлені в пропозиції Дж. Кеннана і наполягали на подальшій її розробці. Дж. Кеннан і його штат з планування політики створили робочу групу для розробки плану, що отримав назву «План А». Паралельно був розроблений «План Б», який не передбачав виведення військових сил з Німеччини, але включав обмеження одностороннього контролю з боку кожної окупаційної влади в своїх зонах [31, р. 71].

Через сильну опозицію в департаменті оборони США план Кеннана не був реалізований, але американські лідери продовжували впровадження Лондонських угод стосовно створення західнонімецького уряду. 8 травня 1949 р. установчі збори (Парламентська рада) разом з головнокомандувачами прийняли конституцію - Основний закон Німеччини, а 14 серпня в Німеччині відбулись вибори. 12 вересня Теодор Гойсс був обраний президентом Федеративної Республіки Німеччини, а Конрад Аденауер став канцлером. Отже, наприкінці 1949 р. Західна Німеччина постала як самостійна політична сила. У зв'язку з цим радянський дослідник Ю.М. Мельников зазначив, що «із створенням ФРН був покладений край існуванню Німеччини як єдиної держави не тільки фактично, але й юридично» [6, с. 114].

Утворивши західнонімецький уряд, американські лідери запропонували зробити наступний крок - прийняти ФРН до західних організацій безпеки, тим самим ще більше орієнтуючи Німеччину на США. Ідея переозброєння ФРН, хоча б для створення противаги сильному поліцейському режиму НДР, була вкрай непопулярною у сусідній Франції, проте саме вона дістала схвалення в Сполучених Штатах.

Війна в Кореї була імпульсом для того, щоб уряд США, посиляючись на «вакуум воєнної сили» у Європі, офіційно звернувся до Атлантичної ради з пропозицією про переозброєння Німеччини. Одночасно Кореїська війна примусила західних державних діячів визнати свою військову вразливість. Саме тому серед американських політиків висувалися пропозиції не тільки скористатися величезним

людським і промисловим потенціалом Німеччини, а й її переозброєння. «Без німецького внеску було б складно уявити, що НАТО коли-небудь буде спроможна створити дієву оборону», - згадує П. Нітце [31, р. 121-122].

Не в змозі протидіяти переозброєнню Німеччини, Франція представила так званий «план Плевена». 24 жовтня 1950 р. прем'єр-міністр Франції Рене Плевен запропонував план створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС) з єдиним командуванням і європейською армією, створеною із змішаних контингентів, що включатиме німецькі сили. План Плевена передбачав переозброїти німців без переозброєння Німеччини, таким чином задовольняючи американську вимогу і опозицію з боку французьких Національних зборів. Пропозиція французів була схвально сприйнята американцями. Так, держсекретар Д. Ачесон у розмові з президентом Г. Труменом погодився, що «переозброєння Німеччини було неможливим без створення європейських оборонних сил» [16, р. 42].

Конрад Аденауер дуже прихильно ставився до цієї ідеї і характеризував ЄОС як крок до об'єднання всієї Європи, що слугуватиме інструментом не тільки возз'єднання Німеччини, а й створення європейської єдності. Ще у 1949 р. він запропонував на партійному з'їзді ХДС, щоб людські ресурси Західної Німеччини були включені до європейських ударних сил проти СРСР у 1950 р. К. Аденауер «почав тиснути на союзників, щоб створити стотисячну поліцію на рівні тої, що вже існувала у НДР». Але на час конкретний переговорів він зрозумів, що «переозброєння належить до сфери фантазій» [18, р. 269].

У лютому 1952 р. на зустрічі у Лондоні було досягнуто прогресу в створенні ЄОС, але найважливіші рішення були прийняті незабаром на зустрічі країн-членів НАТО у Лісабоні. Оскільки успіх Лондонських і Лісабонських переговорів був шляхом до безпосереднього створення ЄОС, а, отже, і переозброєння ФРН, уряд Радянського Союзу почав звинувачувати союзників у порушенні рішень Потсдамської конференції щодо демілітаризації Німеччини. З метою вирішення проблеми, що виникла, міністерство закордонних справ СРСР 10 березня 1952 р. запропонувало важливу політичну ініціативу у так званій «ноті Сталіна». Проект містив у собі зобов'язання про те, що майбутня німецька держава не вступатиме в коаліції і військові союзи, що спрямовані проти будь-якої держави, яка приймала участь у війні проти фашизму. Територія Німеччини визначалася кордонами, встановленими Потсдамською конференцією. Для розвитку світової економіки, торгівлі, мореплавства, для доступу на світові ринки не встановлювалося ніяких обмежень. Крім того, держава могла мати необхідні для оборони національні збройні сили [38, р. 1-2].

Пропонуючи об'єднання на основі вільних виборів, Й. Сталін немов би робив натяк, що готовий пожертвувати східнонімецьким комуністичним режимом. Навіть, якщо комуністи перемогли б на східнонімецьких виборах, чого боялися американці, набагато більше за кількістю населення ФРН забезпечило б вирішальну перемогу прозахідних демократичних партій. «Сутністю сталінського дипломатичного наступу було, як мінімум, з'ясувати, що Радянський Союз зможе отримати, якщо він викине за борт східнонімецький комуністичний режим, - вважає колишній держсекретар Генрі Кіссінджер. - Сталін ніколи не сприймав цей режим як повноправну суверену державу і надавав їй статус, відмінний від усіх інших східноєвропейських сателітів, саме для того, щоб тримати Східну Німеччину в запасі на випадок угоди, коли об'єднання

Німеччини буде обговорюватися серйозно» [4, с. 450].

Однак, К. Аденауер був непохитним. Його недовіра до Москви була настільки глибокою, що він не бажав йти на будь-які компроміси заради непевних обіцянок можливого об'єднання країни ціною її нейтралітету. На відміну від позиції К. Аденауера, соціал-демократи на чолі з К. Шумахером активно відстоювали пропозицію об'єднання Німеччини, незважаючи на майбутню нейтральність країни. Так, радник президента США Дж. МакКлой у телеграмі Д. Ачесону від 12 березня 1952 р. підкреслював: «На щастя, для нас, більшість німців мають мало ілюзій відносно Росії і більшовизму. Більшість німців, які розглянули радянські пропозиції ставляться до них з скептицизмом... Радянські умови («нота Сталіна». - ДЛ.) взагалі дуже перебільшені, щоб бути правдоподібними» [38, р. 125].

Проте, «нота Сталіна» не змогла зупинити процес німецького переозброєння в рамках ЄОС. Прихід до влади демократичної адміністрації Д. Ейзенхауера надав новий імпульс ЄОС. Уряд Едгара Фора, а згодом й уряд Антуана Піне у Франції, разом з європейськими союзниками прискорили підготовку договору про ЄОС. Після тривалих переговорів договір було підписано 27 травня 1952 р. в Парижі [2, с. 205-262]. Напередодні у Бонні представники трьох західних окупаційних держав підписали договір, який надавав Німеччині рівні права з іншими країнами. Але введення його в дію залежало від набуття чинності Паризького договору. Відтак, питання про ратифікацію договору в Парижі стало одним з головних у німецькій та американській політиці.

Проте, французи не дуже хотіли бачити Німеччину повністю переозброєною і не бажали жертвувати своєю національною обороноздатністю заради інтегрованої оборонної системи Заходу, що включала в себе ФРН. Тому що це означало б довірити забезпечення оборони своєї країни тим, хто десятиліття тому спустошував Францію і тим самим обмежив її можливості вести колоніальні війни. Саме тому плани створення ЄОС наражалися на опір Франції. «ЄОС власне, початкова французька ідея, швидко ставала об'єктом зростаючих антиамериканських настроїв у Франції», - констатує Т. Шварц [37, р. 233]. На засіданні Національних зборів 30 серпня 1952 р., фактично без попереднього обговорення, ратифікацію ЄОС було відхилено в процедурному порядку більшістю голосів - 319 проти 264.

Поразка ЄОС була ударом по європейській політиці США. Вакуум, що виник через американо-французьку безвихідь, прем'єр-міністр Великої Британії Ентоні Іден запропонував заповнити розширенням Атлантичного альянсу за рахунок Німеччини. На Лондонській конференції в кінці вересня 1954 р. було ухвалено, що Німеччина має увійти до НАТО і Брюссельського пакту, що перетворювався на Західноєвропейський союз (ЗЄС). У травні 1955 р. Західна Німеччина стала повноправним членом НАТО.

Сподівання американських політиків виправдалися, політичний успіх Німеччини був тісно пов'язаний з західноєвропейським процвітанням. Провал ЄОС виявився перешкодою для військової інтеграції, але слугував поштовхом Для економічної єдності, основою якої було Європейське співтовариство вугілля і сталі (ЄСВС), запропоноване міністром закордонних справ Франції Робертом Шуманом («план Шумана») у травні 1950 р. Отже, склалися сприятливі умови для «нового європейського піднесення». У березні 1957 р. міністрами закордонних справ шести країн ЄСВС були підписані так звані Римські договори про заснування «Спільного ринку» і «ЄВРОАТОМу». Ці пропозиції з ентузіазмом зустріли в Сполучених Штатах

і різко розкритикували в СРСР. Так, К. Аденауер і Д. Ейзенхауер у спільній заяві 28 травня 1957 р. у Вашингтоні підкреслили: «...договори, що засновують ЄВРОАТОМ і Європейський спільний ринок, є подальшим кроком історичного значення у поступі до європейської єдності. Їх реалізація піде на користь не лише народам Європи, але й усьому світу» [25, р. 26].

Друга половина 1950-х рр. ознаменувалася значним погіршенням відносин між США і СРСР, що пояснювалося низкою причин, однією з яких була Берлінська криза 1958-1961 рр. За умовами Потсдамської угоди передбачався поділ німецької столиці на три західні окупаційні зони і одну Радянську. Західний Берлін являв собою капіталістичний осередок у самому центрі НДР, наслідком чого була постійна демонстрація контрасту між високим рівнем життя країн вільної економіки і злиднями в комуністичних країнах. «Втрата робочої сили через Берлін ставила під загрозу виживання НДР як такої. Якщо не буде вжито термінових заходів, стверджували східнонімецькі комуністи, за кілька років держава загине. Це був би нищівний удар по радянській сфері впливу, яку Хрущов намагався об'єднати», - констатував Г. Кіссінджер [4, с. 515].

10 листопада 1958 р. під час візиту до Польщі М. Хрущов наголосив, що «настав час, щоб держави, які підписали Потсдамську угоду, відмовились від залишків окупаційного режиму в Берліні і тим самим надали можливість створити нормальну атмосферу в столиці НДР. Радянський Союз із свого боку передасть ті функції в Берліні, які ще зберігаються за радянськими органами, суверенній Німецькій Демократичній Республіці» [11]. Відтоді США, Велика Британія і Франція мусили б вести переговори безпосередньо з НДР. Але західні держави не визнавали НДР. Якщо ж союзники відмовляться вступити в переговори з представниками Східної Німеччини і силою ввійдуть до Берліна, «ми розцінюватимемо це як виступ проти Радянського Союзу, проти всіх країн, що входять до Варшавського договору» [11]. Радянська нота від 27 листопада уточнювала нову позицію Москви. «Радянський уряд розпочне у відповідний момент переговори з урядом НДР про передачу Німецькій Демократичній Республіці функцій, які радянські органи тимчасово виконували». На завершення в ноті застерігалось - і ця обставина надала кризі загрозливого характеру - «якщо ж названий термін (шість місяців. - Д.Л.) не буде використаний для досягнення відповідної домовленості, то Радянський Союз здійснить шляхом угоди з НДР заплановані заходи» [9].

Західні держави, зокрема США, Велика Британія, Франція і Західна Німеччина, поставились до цієї кризи дуже серйозно. Але підходи щодо розв'язання кризи серед цих держав розділилися на дві діаметрально протилежні стратегії поведінки. Уряд Великої Британії вважав за можливе зробити низку дрібних поступок, які призвели б до пом'якшення ультиматуму М. Хрущова. Генерал Ш. де Голль і канцлер К. Аденауер, навпаки, вважали, що потрібно відмовитися від будь-яких компромісів щодо Західного Берліну. Сполучені Штати, роль яких була вирішальна, вагалися між м'яким британським підходом і жорстким франко-німецьким. Д. Ейзенхауер стверджував, що Сполучені Штати «не повинні дивитися на це (радянський ультиматум. - Д.Л.) як на Берлінську кризу, а як на частину тривалої війни нервів, що затягнеться на десятиліття. Ми готові жити з декількома частинами Берліна наступні сорок років» [21, р. 351].

Оскільки перед США постала загроза атомної війни, то ця проблема виникала і

перед СРСР. Якщо США залишаться на своїх непохитних позиціях, то чи готовий СРСР вдатися до війни, щоб добитися реалізації поставлених в ультиматумі вимог. На щастя, обмеженість політичних поглядів М. Хрущова, помилкова оцінка своєї військової могутності і, можливо, розкол серед радянського керівництва разом надали радянському плану дивну незавершеність. Неспроможність М. Хрущова відстояти свої вимоги врятувала НАТО від екзистаційної кризи.

Візит М. Хрущова до США у вересні 1959 р. сприяв значному покращенню політичної атмосфери, появи так званого «духу Кемп-Девіда». М. Хрущов і Д. Ейзенхауер узгодили організацію конференції у 1960 році, проте, інцидент із збитим американським розвідувальним літаком У-2, зірвав її. «Можливо, що історія з У-2 була тільки зручним приводом. Повіривши на зустрічі у Кемп-Девіді, що американці зроблять якісь поступки, Хрущов згодом усвідомив, що нічого подібного не буде. За таких умов конференція в його очах втрачала будь-яке значення», - вважає Ф. Нінкович [30, р. 127].

Під час конференції на вищому рівні у Відні 3-4 червня 1961р. М. Хрущов повідомив нового президента США Джона Кеннеді про намір заключити сепаратний мирний договір з НДР [10, с. 136]. 13 серпня 1961 р. уряд США, незважаючи на різноманітні натяки таємних служб, був захоплений несподіваним будівництвом Берлінської стіни, яку уряд НДР ініціював, «...щоб перекрити шлях підривної діяльності, яка ведеться із Західного Берліна проти НДР та інших країн соціалістичної співдружності...» [7, с. 284].

З «розв'язанням» Берлінської кризи адміністрація Дж. Кеннеді, незважаючи на відому промову у червні 1963 р. біля стіни, в якій президент заявив, що «Я - берлінець», визнала, що питання об'єднання повинно бути знято з дипломатичного порядку денного. У листопаді 1961 р. Дж. Кеннеді публічно заявив: «Ми визнаємо, що сьогодні Радянський Союз не має наміру дозволити об'єднання і скільки часу СРСР буде провадити таку політику, стільки Німеччина не буде об'єднана» [24, р. 802].

Берлінська криза була початком погіршення відносин між Бонном і Вашингтоном. Встановлення більш тісних франко-німецьких відносин було ознакою того, що американо-німецькі відносини вступили до нової ери. Тимчасове віддалення Німеччини по відношенню до Сполучених Штатів компенсувалося «літом французької дружби». Підписанням Єнісейського договору у січні 1963 р. К. Аденауер і Ш. деГолль надали німецько- французькій дружбі особливої ваги. Реакція Вашингтона була неоднозначною: висувалися припущення про наміри Бонна провести переговори з Москвою щодо врегулювання німецького питання. «У відповідь на американський тиск Бундестаг "пом'якшив" угоду преамбулою, у якій підкреслювалась необхідність атлантичного співробітництва, - зазначає професор Кельнського університету Юрген Хайдекінг. - Візит Дж. Кеннеді до Німеччини у червні 1963 р., в першу чергу, мав на меті відмовити населення ФРН від "помилкового напрямку" німецько-французького альянсу, спрямованого проти США» [15, с. 472]. Розрахунок Дж. Кеннеді виявився вірним. У пам'яті німців, що знаходилися у стані шоку після будівництва стіни, залишилася, у першу чергу, оновлена гарантія захисту Західного Берліна.

Відносини між двома країнами у 1960-ті рр. знаходилися на перехідній стадії. Прихід до влади 1963 р. нових лідерів - у Сполучених Штатах Ліндона Джонсона, і в Німеччині Людвіга Ерхарда- не сприяв покращенню відносин. Політика «подвійного

стримування», проголошена в 50-х рр. означала, що німецьке питання і конфронтація з СРСР були взаємопов'язані і, отже, ці проблеми потрібно вирішувати одночасно. «Хоча у 1960-х рр. американський уряд провадив політику розрядки стосовно СРСР без згадування німецької проблеми, відновлення німецько-американської гармонії і подальший прогрес у німецькому питанні вимагали, щоб політика “подвійного стримування” була замінена політикою “подвійної розрядки”» - вважає американський дослідник Стівен Сабо [39, р. 7]. Очевидно, що німці все ще дотримувалися старих стереотипів і не пристосувалися до нових реалій життя.

Частково це пояснювалось тим, що внутрішня політика у Федеративній Республіці знаходилась на перехідній стадії. Тенденції до міжнародних змін почали відчуватися восени 1966 р., після приходу до влади так званої «Великої коаліції» двох головних партій: Християнсько-демократичного союзу з Куртом-Георгом Кізінгером в якості канцлера і лідера Соціал-демократів Віллі Брандта як міністра закордонних справ [5, с. 9-18].

Уряд «Великої коаліції» прийняв більш гнучку політику щодо країн Східної Європи. Офіційно не відмовляючись від «доктрини Хальштейна», яка передбачала розрив дипломатичних відносин з будь-якою державою, що визнає уряд НДР, К. Кізінгер будував свою політику на суворих реаліях біполярного протистояння в Центральній Європі та усьому світі. Заснування німецьких торговельних місій у Бухаресті, Будапешті, Софії і Празі вважалось багатобічним початком. Так, К. Кізінгер під час візиту до Вашингтону в серпні 1967 р. наголосив: «Відносно Східної Європи я протягнув руку примирення цим країнам і ми почали просуватися до порозуміння. Ми встановили дипломатичні відносини з Румунією, уклали торговельний договір із Чехословаччиною, а також прагнемо дружніх і добросусідських відносин з Польщею і Радянським Союзом» [35, р. 83].

Почасти ці зрушення у відносинах між Західною Німеччиною і країнами Східної Європи пояснювались змінами у взаємовідносинах між США і СРСР. У 1966 році Л. Джонсон дав зрозуміти К. Кізінгеру, що для США проблема німецької єдності не перебуває на порядку денному «Якщо ви бажаєте жити в мирі з Європою, ви повинні шукати альтернативу», заявив президент [Цит. за: 23, р. 416]. Отже, ставало очевидним, що єдність Німеччини не може бути засобом вираження для розрядки Схід-Захід, але може наступити тільки в результаті довготривалого процесу мирних соціальних змін.

Німецькі вибори в жовтні 1969 р. ініціювали радикальні зміни у зовнішній політиці Німеччини. Хоча блок ХДС/ХСС переміг СДПН на виборах, В. Брандт зміг створити правлячу коаліцію з вільними демократами, значною мірою, на основі їх спільного бажання нового напрямку східної політики. «Ми в Німеччині знаємо, що болючий поділ нашої країни може бути припинений, якщо розкол Європи буде усунено, - підкреслив В. Брандт. - Ми повинні виходити з існуючої ситуації, тобто з реальності, щоб досягти більш нормальних відносин з нашими східними сусідами» [34, р. 92-93].

Нові прагнення німецького уряду до покращення відносин з країнами комуністичного блоку співпали з паралельним процесом у США. У 1969 році президент-республіканець Річард Ніксон прийшов до влади з наміром розпочати «еру переговорів», що сприятиме послабленню напруженості у холодній війні. Так, В. Брандт писав у своїх мемуарах: «Під час нашої розмови 10 квітня 1970 р. (у

Вашингтоні. - Д.Л.) Річард Ніксон заявив, що він довіряє нашій політиці і знає, що ми не збираємося ставити на карту перевірену роками дружбу. Однак, ми повинні зважати на те, що у Франції і Англії, а подекуди і в США може виникнути деяка невпевненість... Важливо, що ми згодні підтримувати тісний контакт з усіх питань, що стосуються відносин між Сходом і Заходом» [1, с. 55-56].

Хоча новий стиль американської політики був сприятливим для проведення нової східної політики, це зовсім не означало, що серед американського уряду не було її противників. Так, радник Р. Ніксона з питань національної безпеки Генрі Кіссінджер спочатку досить скептично ставився до намірів В. Брандта. Він побоювався, що «нова східна політика Брандта, яка для багатьох виглядала як прогресивна політика пошуку розрядки, могла в менш сумлінних руках перетворитися в нову форму класичного німецького націоналізму» [28, р. 408-409]. Г. Кіссінджер корінним чином розходився з В. Брандтом стосовно можливого результату східної політики, вірячи в те, що вона радше закріпить поділ Німеччини, ніж призведе до його ліквідації.

Кінець 70-х-початок 80-х років ознаменувався значним погіршенням взаємовідносин між США і СРСР. Протягом цього періоду Радянський Союз почав розміщення балістичних ракет середнього радіусу дії «СС-20» в країнах Східної Європи. У відповідь на це канцлер ФРН Г. Шмідт сприяв рішенням НАТО розмістити американські балістичні ядерні ракети «Першінг II» на західнонімецькій території. Але внутрішня полеміка відносно цього рішення сприяла початку антиядерного руху в Німеччині. Масовий антиракетний рух проти розміщення ядерних сил створив реальну загрозу «нейтралізму» ФРН, проти чого постійно виступали американці. Колишній політичний діяч П. Нітце писав у своїх мемуарах: «Рішення про розміщення ракет мало неоднозначний вплив на європейську громадську думку, передусім у Західній Німеччині. Будь-яке рішення загрожувало зруйнувати крихкий консенсус з питань оборони, за розвиток і збереження якого західнонімецькі політичні партії боролися протягом двох десятиліть чи більше» [31, р. 368].

Правоцентристська коаліція, очолювана християнським демократом Гельмутом Колем, прийшла до влади з безперечною орієнтацією на США і НАТО. Той факт, що лідер вільних демократів Ганс-Дітріх Геншер залишився міністром закордонних справ в новій коаліції, означав надійне продовження попереднього курсу в зовнішній політиці Бонна, спрямованого на розширення контактів між двома Німеччинами. Тактично активна східна політика Допомогала послабити внутрішніх критиків, які були проти розміщення американських ядерних сил короткого радіуса дії.

Республіканська адміністрація на чолі з Рональдом Рейганом відійшла від політичного курсу своїх попередників. Так, у листопаді 1981 р. Р. Рейган запропонував так званий «нульовий відлік». «Я вирішив виступити з пропозицією подвійного нульового варіанту... Я сказав росіянам, якщо вони ліквідують свої ракети “СС-20” і “СС-5”, націлені на Західну Європу, тоді ми відмовимося від плану розгортання “Першінгів II” і крилатих ракет», - згадує президент в своїх мемуарах [11, с. 297]. Радянське керівництво погодилось би на певне скорочення, але аж ніяк не на нульовий варіант. Керівництво СРСР не було зацікавлене у продовженні переговорів, оскільки вважало, що підбурена європейська громадськість не допустить розгортання ракет. Але радянська тактика не спрацювала, і у 1983 р. розпочалось розгортання Р. Рейган вирішив розмістити перші ракети саме у ФРН. Незважаючи на масові протести Руху прихильників миру, частини СДП і «Зелених», у листопаді 1983 р. німецьким

Бундестагом було схвалено рішення про розміщення ракет середнього радіусу дії. Ще у листопаді 1982 р. в спільній заяві Р. Рейган і Г. Коль зазначили, що «рішення розмістити системи в Європі базується на одностайному переконанні членів Атлантичного союзу, що розміщення ракет СС-20 загрожує безпеці Західної Європи, а також усьому Альянсу» [26, р. 174].

Проголошення «перебудови» і «гласності», тобто нового політичного курсу СРСР Михайлом Горбачовим, обраного генеральним секретарем КПРС у березні 1985 р., допомогло відновити переговори з контролю над озброєнням і оживити стосунки Схід-Захід. Після кількох років переговорів на найвищому рівні, спочатку у Женеві, потім у Рейк'явіку та Вашингтоні, Р. Рейган і М. Горбачов підписали у 1987 р. Договір про ядерні озброєння середнього радіусу дії. Нарешті, незважаючи на постійний скептицизм стосовно того, що може значити для Європи згода двох супердержав, скорочення озброєнь отримало реальну форму. «Це був перший в історії випадок, коли країни погодилися не тільки припинити виробництво ядерних ракет, але й знищити їх», - констатує Р. Рейган [11, с. 708].

Поліпшення геополітичної ситуації в Європі було невід'ємно пов'язано з внутрішньополітичними і зовнішньополітичними перетвореннями М. Горбачова. Лібералізація відносин Радянського Союзу з членами Ради економічної взаємодопомоги і Варшавського договору призвела до початку демократичних реформ і подальшого падіння комуністичних режимів у країнах Східної Європи наприкінці 1980-х рр. Радянська «перебудова» і «гласність» також сприяли поліпшенню міжнародної ситуації і подоланню розколу Європи, одним з видимих проявів якого була Німеччина і Берлін зокрема. У серпні 1986 р. президент Р. Рейган заявив: «Берлінська стіна - трагічне визнання провалу тоталітарних урядів. Це найбільш відверте свідчення штучного поділу Німеччини і Європи - поділу, що болісно розділяє Схід і Захід. Цього не може бути. Одного разу вона, і все схоже на неї, зникне. Поділ Берліна, як і поділ Європи, не може бути постійним» [33, р. 296]. Передбачення Р. Рейгана невдовзі виправдалися.

Отже, німецьке питання, що постало перед союзниками, під час Другої світової війни та у повоєнні роки, зазнавало трансформації підходів щодо його вирішення і викликало бурхливі дискусії серед представників зовнішньополітичного істеблішменту Сполучених Штатів. Американське керівництво не мало ані концептуального плану розвитку, ані чіткого уявлення про місце Німеччини у світі, ані ідеї про те, як планувати майбутнє країни. Саме тому спершу популярні ідеї в стилі «плану Моргентау» були відображені в проекті окупаційної директиви Комітету начальників штабів, основною метою якої була демілітаризація, денацифікація, декартелізація і демократизація Німеччини. Цей документ був основою окупаційної політики США до середини 1947 р., коли почала формуватися довгострокова політика відносно Німеччини.

Американська політика стосовно Німеччини була в центрі її більш широкої європейської політики. Президент Г. Трумен і Д. Ейзенхауер віддавали перевагу сильній і єдиній Західній Європі в середині розділеного континенту, ніж об'єднаній, але слабкій Європі, в якій панує Радянський Союз.

Однак, у зв'язку з початком холодної війни американський уряд почав надавати особливого значення не лише військовим, а й економічним методам стримування Радянського Союзу і комунізму. У Європі це призвело до створення НАТО і

переозброєння Західної Німеччини, а також сприяло економічному об'єднанню завдяки «плану Маршалла» і Європейському економічному співтовариству.

Перше погіршення взаємовідносин між США і ФРН припало на початок 1960-х рр., коли адміністрація Дж. Кеннеді пасивно відреагувала на будівництво Берлінської стіни 1961 р. Зведенням стіни супердержави визначили межі своїх претензій. Німецьке питання не було розв'язане, але здавалося урегульованим. Навіть після Карибської кризи 1962 р., продовжувався вимушений патовою ситуацією процес порозуміння між двома супердержавами. Внаслідок цього К. Аденауер був змушений шукати власних шляхів зовнішньополітичного розвитку ФРН і тимчасове віддалення по відношенню до США компенсувалося покращенням німецько-французьких відносин.

Послаблення холодної війни і початок процесу розрядки в період правління адміністрацій Л. Джонсона і Р. Ніксона покращили американо-німецькі відносини. Менш ідеологічний і реалістичний підхід Р. Ніксона до глобальної політики проявився майже одночасно з проголошенням В. Брандтом нової східної політики. Одним із найбільших успіхів американської зовнішньої політики з 1969 р. полягав у спроможності правильно проаналізувати початковий внутрішній консенсус, створений В. Брандтом на підтримку східної політики Бонна.

Американські перспективи розрядки змінювалися, починаючи з другої половини 1970-х рр. Радянська активність в Африці, Анголі, вторгнення до Афганістану, розміщення балістичних ракет середнього радіусу дії «СС-20» в Європі, а також зростаючі американські розчарування в процесі контролю над стратегічними озброєннями, розглядалися адміністрацією Р. Рейгана як очевидні свідчення того, що розрядка лише послабила позиції США у світі. Безпосередньою відповіддю республіканської адміністрації було розгортання балістичних ракет «Першінг II» та проголошення програми «зоряних війн» (Стратегічна оборонна ініціатива). Крах комуністичних режимів Центральної і Східної Європи, об'єднання Німеччини та розпад СРСР ознаменували кінець Ялтинсько-Потсдамської міжнародної системи та початок нової ери в міжнародних відносинах.

Використані джерела та література:

1. Брандт В. Воспоминания / В. Брандт / Пер. с нем. - М.: Новости, 1991. - 527 с.
2. Договор учреждающий Европейское оборонительное сообщество // Франция и «европейская армия» / Пер. с фр. - М.: Изд-во Иностранной литературы, 1954. - С. 205-262.
3. Заявление маршала Соколовского в Контрольном совете (21 ноября) // Внешняя политика Советского Союза. 1947 год. Документы и материалы: В 2 частях. - М.: Госполитиздат, 1952. - Часть 2. - С. 424-439.
4. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер / Пер. с англ. - М.: Ладомир, 1997. - 848 с.
5. Кудряченко А.І., Грабарчук Г.О. Відносини ФРН - НДР: від визнання до єднання / А.І. Кудряченко, Г.О. Грабарчук. - К.: НАН України Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 1994. - 50 с.
6. Мельников Ю.М. От Потсдама к Гуаму. Очерки американской дипломатии / Ю.М. Мельников. - М.: Политиздат, 1974. - 367 с.
7. Нота правительства СССР правительству США (18 августа) // Внешняя политика Советского Союза и международные отношения: Сборник документов. 1961 год. - М.: Издательство ИМО, 1962. - С. 284-290.
8. Нота советского правительства правительству Великобритании от 6 марта 1948 года // Советский Союз и Берлинский вопрос. Документы. - М.: Госполитиздат, 1948. - С. 7-21.
9. Нота советского правительства правительству США // Правда. - 1958. - 28 ноября.
10. Памятная записка правительства СССР правительству США по вопросу о заключении

- мирного договора с Германией и урегулировании на этой основе вопроса о Западном Берлине (4 июня) // Внешняя политика Советского Союза и международные отношения: Сборник документов. 1961 год.-М.: Издательство ИМО, 1962.-С. 135-140.
11. Рейган Р. Жизнь по-американски / Р. Рейган / Пер. с англ. - М.: Новости, 1992. - 752 с.
11. Речь товарища Н.С. Хрущева // Правда. - 1958. - 11 ноября.
12. Рупипер Г.-Й. Гарри С. Трумэн (1945-1953): Непопулярный творец послевоенного мира / Г.-И. Рупипер // Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона / Под ред. Ю. Хайдекинга. - Ростов н/Д.: Феникс, 1997. - С. 423-438.
13. Сообщение ТАСС о положении в Берлине и о переговорах, которые состоялись по этому вопросу между правительствами СССР, США, Великобритании и Франции в течение августа и сентября (26 сентября) // Внешняя политика Советского Союза. 1948 год. Документы и материалы: В 2 частях. - М.: Госполитиздат, 1951. - Часть 2. - С. 49-52.
14. Тегеран. Ялта. Потсдам: Сборник документов. - 3-е изд. - М.: Международные отношения, 1971. -416 с.
15. Хайдекинг Ю. Джон Ф. Кеннеди (1961-1963): Имперский президент / Ю. Хайдекинг // Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона / Под ред. Ю. Хайдекинга. - Ростов н/Д.: Феникс, 1997. - С. 455-475.
16. Acheson D. Sketches from life of men I have known / D. Acheson. - N.Y.: Harper, 1959. - XIV, 206 p.
17. Address by Secretary Byrnes, Stuttgart, September 6 1946 // Documents on Germany, 1944-1985. - 4th ed. - Wash., D.C.: Department of State, 1986. - P. 93-97.
18. Adenauer K. Memoirs, 1945-1953 / K. Adenauer / Trans. from Germ. - Chicago: Henry Regnery, Co, 1966. - 477 p.
19. Blum I.M. Roosevelt and Morgenthau / J.M. Blum. - Boston: Houghton Mifflin, 1970. - XVI, 686 p.
20. Chancellor Adenauer's Senate Address, May 27, 1957 // Common values, Common cause: German Statement in the United States, American Statement in Germany 1953-1983. Statements and Speeches. - N.Y.: German Information Center, 1983. - P. 17-20.
21. Eisenhower D.D. Waging Peace 1956-1961, The White House Years / D.D. Eisenhower. N.Y.: Garden City, Doubleday, 1965. - XXIII, 741 p.
22. Gillingham J. From Morgenthau Plan to Schuman Plan: America and the Organization (Europe / J. Gillingham // American Policy and the Reconstruction of West Germany, 1945-1955 / Ed. by J.M. Diefendorf, A. Frohn, H.-J. Rupieper. - Wash., D.C.: The Germs Historical Institute, 1993.-P. 111-133.
23. Hersh S.M. The price of power. Kissinger in the Nixon White House / S.M. Hersh. - N.Y Summit Books, 1983. - 689 p.
24. Interview of President Kennedy by Alexei Adzubei, editor of Izvestiya, Hyannis Port, 1 November 1961 // Documents on Germany, 1944-1985. - 4th ed. - Wash., D.C.: Department of State, 1986.-P. 801-803.
25. Joint Declaration of May 28, 1957, Concerning the Discussions between President Eisenhower and Chancellor Adenauer // Common values, Common cause: German Statement in the United States, American Statement in Germany 1953-1983. Statements and Speeches. - N.Y.: German Information Center, 1983. - P. 25-27.
26. Joint Statement by President Reagan and Chancellor Kohl, November 16, 1982 // Common values, Common cause: German Statement in the United States, American Statement in Germany 1953-1983. Statements and Speeches. - N.Y.: German Information Center, 1983. - 169-176.
27. Kennan G.F. Memoirs, 1925-1950 / G.F. Kennan. -N.Y.: Random House, 1967.
28. Kissinger H.A. White House Years / H.A. Kissinger. - Boston: Little Brown and Co., - 1979. XXV, 1521 p.
29. Miscamble W.D. George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950 W.D. Miscamble. - Princeton: Princeton University Press, 1992. - XIX, 419 p.
30. Ninkovich F.A. Germany and the United States: the transformation of the German question (since 1945) / F.A. Ninkovich. - Boston: Twayne Publishers, 1988. - XV, 201 p.

31. Nitze P.H., Smith A.M., Rearden S.L. From Hiroshima to Glasnost: At the center of Decision, Memoir / P.H. Nitze, A.M. Smith., S.L. Rearden. - N.Y.: Grove Weidenfeld, 1989. - XX 505 p.
32. President Sheel's Address before Congress, June 17, 1975 // Common values, Common caus German Statement in the United States, American Statement in Germany 1953-198 Statements and Speeches. - N.Y.: German Information Center, 1983. - P. 114-119.
33. Reagan R. The Horror of the Wall Can Easily Overwhelm Us // American Foreign Polic Current Policy, 1986. / Ed. by N. Golden, S.B. Wells. - Wash., D.C.: Department of Sta, 1987. - P. 295-296.
34. Remarks by Chancellor Brandt April 10, 1970, at a dinner given by President Nixon // Commi values, Common cause: German Statement in the United States, American Statement Germany 1953-1983. Statements and Speeches. - N.Y.: German Information Center, 1983. - 91-94.
35. Remarks by President Johnson and Chancellor Kiesinger at Welcoming Ceremonies Washington, August 15, 1967 // Common values, Common cause: German Statement in t United States, American Statement in Germany 1953-1983. Statements and Speeches. -N.1 German Information Center, 1983. - P. 80-84.
36. Rostow W.W. The Diffusion of Power: an essay in recent history / W.W. Rostow. - N.' Macmillan, 1972. - XX, 739 p.
37. Schwartz T.A. America's Germany: John J. McCloy and the Federal Republic of German; T.A. Schwartz. - Cambridge: Harvard University Press, 1991. - XIII, 404 p.
38. Steininger R. The German Question: The Stalin Note of 1952 and the Problem of Reunificati /R. Steininger / Trans, from Germ. -N.Y.: Columbia University Press, 1990. -XVII, 186 p.
39. Szabo S.F. The diplomacy of German unification / S.F. Szabo. - N.Y.: St. Martin's Press, 19^c. -XIV, 162 p.

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»